

prof. dr Dušan V. Popović
vanredni profesor Pravnog fakulteta
Univerziteta u Beogradu

AUTORSKOPRAVNI REŽIM NASTAVE NA DALJINU: O (NE)ADEKVATNOSTI POSTOJEĆIH OGRANIČENJA PRAVA*

Rezime: U radu se analiziraju ograničenja subjektivnog autorskog prava i srodnih prava propisana u svrhu nastave u međunarodnom pravu intelektualne svojine, pravu Evropske unije i Srbije. Autor utvrđuje polje primene propisanih ograničenja i mogućnost pozivanja na njih prilikom korišćenja autorskih dela i predmeta srodonpravne zaštite u kontekstu digitalnih oblika nastave na daljinu. Predmet uporednopravne analize su odredbe najvažnijih međunarodnih konvencija u ovoj oblasti (Bernska konvencija, Rimski konvencija, WIPO Ugovor o autorskom pravu, WIPO Ugovor o interpretacijama i fonogramima, TRIPS), važeći propisi u Evropskoj uniji i Srbiji, kao i Predlog direktive EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu.

Ključne reči: Autorsko pravo i srodna prava. – Ograničenja prava. – Internet. – Obrazovanje. – Povreda prava.

1. UVODNE NAPOMENE

Pri uspostavljanju sistema autorskopravne zaštite zakonodavac mora uvažiti ne samo interese stvaralaca, već i interese drugih društvenih grupa. Zbog toga je autorsko pravo, kao uostalom i čitavo pravo intelektualne svojine, rezultat kompromisa koji zakonodavac pravi, suočen sa takvim različitim a ponekad i potpuno suprotstavljenim interesima. Pomenuti kompromis najlakše se uočava na primeru propisivanja ograničenja subjektivnog autorskog prava. Poznato je da se ograničenja autorskog prava javljaju u dva osnovna oblika. Prvu grupu ograničenja čine ona ograničenja kojima se potpuno ukidaju isključiva imovinskopravna ovlašćenja. Takvom suspenzijom isključivih prava i prava na naknadu dopušta se trećim licima da, u zakonom propisanim slučajevima, koriste delo bez dozvole autora ili njegovog pravnog sledbenika, i bez plaćanja naknade. Na primer, dozvoljeno je bez ovlašćenja autora i bez plaćanja naknade umnožavati i javno saopštavati kratke odlomke autorskog dela u vidu citata, pod uslovom da se navede ime autora, naziv dela i mesto gde je delo objavljeno ili izdato.¹ Drugu grupu čine ograničenja koja

* Ovaj članak je rezultat rada na projektu „Identitetski preobražaj Srbije”.

1 Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima Republike Srbije (nadalje, ZASP RS), Sl. glasnik RS, br. 104/2009, 99/2011, 119/2012 i 29/2016, čl. 49.

podvodimo pod pojam zakonske licence. Reč je o dozvoli koju zakonodavac, u propisanim slučajevima, daje drugima da koriste tuđe delo bez saglasnosti autora ili njegovog pravnog sledbenika, ali uz obavezu plaćanja naknade. Zakonskom licencom se, zapravo, isključiva imovinskopravna ovlašćenja pretvaraju u zakonsku obligaciju, tj. obavezu korisnika dela da plati naknadu za konkretan oblik korišćenja dela.² Na primer, dozvoljeno je bez ovlašćenja autora, ali uz obavezu plaćanja naknade, umnožavanje i javno saopštavanje, u sredstvima javnog informisanja, članaka i fotografija koji su već objavljeni u drugim sredstvima informisanja, pod uslovom da se oni odnose na tekuća ekonomska, politička ili verska pitanja, i da autor to nije zabranio.³ Obe grupe ograničenja usmerene su na imovinskopravna ovlašćenja koja čine sadržinu subjektivnog autorskog prava. Stoga je svako lice koje koristi tuđe autorsko delo na osnovu propisanog ograničenja autorskog prava dužno da poštuje ličnopravna ovlašćenja autora. Obaveza poštovanja ličnopravnih ovlašćenja pojačana je pravilom po kome ograničenjima podležu samo ovlašćenja na objavljenim autorskim delima.

Zakonodavac nema potpunu slobodu u propisivanju ograničenja subjektivnog autorskog prava. Naime, minimalna prava uređena međunarodnim konvencijama iz oblasti autorskog prava ne mogu se ograničiti, osim ukoliko to nije dopušteno samom konvencijom. U radu ćemo stoga analizirati ograničenja autorskog prava u svrhu obrazovanja propisana najvažnijim međunarodnim konvencijama iz autorskopravne oblasti – Bernskom konvencijom o zaštiti književnih i umetničkih dela, Rimskom konvencijom, WIPO Ugovorom o autorskom pravu, WIPO Ugovorom o interpretacijama i fonogramima, i Sporazumom o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (TRIPS). Imajući u vidu činjenicu da je Republika Srbija država kandidat za članstvo u Evropskoj uniji, u nastavku rada ćemo analizirati i važeće autorskopravne propise EU, kao i izmene propisa koji su predloženi u okviru aktuelne reforme autorskog prava Unije. Potom će biti razmatrana relevantna ograničenja propisana u pravu Srbije. Ograničenja autorskog prava u svrhu obrazovanja biće analizirana u kontekstu nastave na daljinu (engl. *distance education*), koje ćemo za potrebe ovog rada ekstenzivno definisati kao svaki oblik obrazovanja kod kojeg su učenici vremenski i/ili prostorno odvojeni od nastavnika. Pod ovaj pojam podvešćemo i sve oblike e-obrazovanja (engl. *e-education*), tj. korišćenje informaciono-komunikacionih tehnologija radi pristupa, analize, ocene ili saopštavanja informacija u obrazovnom procesu. Pojam učenja na daljinu korišćen u ovom radu podrazumeva upotrebu onlajn digitalne tehnologije.

Nastava na daljinu je složen proces koji ima brojne autorskopravne implikacije. Naime, nastavnik koji želi da svojim učenicima učini dostupnim određene nastavne materijale, mora najpre pribaviti saglasnost titulara autorskog prava nad svakim elementom onlajn zbirke koju sačinjava. Nastavnik bi, stoga, prethodno morao stupiti u kontakt sa titularom autorskog prava na

2 Za detaljniju analizu ograničenja autorskog prava vid. Slobodan M. Marković, Dušan V. Popović, *Pravo intelektualne svojine*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2016, 76–79; Dušan V. Popović, „O ograničenjima i kolektivnom ostvarivanju autorskog prava i srodnih prava”, *Pravo i privreda*, 7–9/2012, 294–316.

3 ZASP RS, čl. 56.

svakoj fotografiji ili članku koju koristi, i zatražiti saglasnost za takvo korišćenje. Postupak postavljanja zbirke takvih materijala na Internet, kao i omogućavanje pristupa zbirci učenicima, podrazumeva vršenje ovlašćenja na umnožavanje i interaktivno činjenje dostupnim autorskih dela. Neke od opisanih radnji mogu se, u punom ili određenom obimu, preduzeti i bez pribavljanja saglasnosti titulara autorskog prava zahvaljujući propisanim ograničenjima prava. Međutim, kao što će naša analiza pokazati, propisana ograničenja imala su u vidu analogne načine korišćenja autorskih dela, te se stoga ne mogu uvek primeniti u kontekstu nastave na daljinu uz pomoć onlajn digitalne tehnologije. Analiza i zaključci izneti u ovom radu odnose se, pored autorskog prava, i na srodna prava, osim kada se izričito ne ukazuje na suprotno.

2. OGRANIČENJA AUTORSKOG I SRODNIH PRAVA U SVRHU NASTAVE U MEĐUNARODNOM PRAVU INTELEKTUALNE SVOJINE

Savremeno autorsko pravo počiva na tri osnovna međunarodna pravna izvora – Bernskoj konvenciji o zaštiti književnih i umetničkih dela, zaključenoj davne 1886. godine, Sporazumu o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine, zaključenom 1994. godine, i WIPO Ugovoru o autorskom pravu⁴, zaključenom 1996. godine. U nastavku rada analiziraćemo dva ograničenja propisana Bernskom konvencijom – ograničenje subjektivnog autorskog prava u svrhu nastave i ograničenje autorskog prava u svrhu citiranja (tzv. pravo citiranja). Nasuprot ovoj međunarodnoj konvenciji, TRIPS i WIPO Ugovor o autorskom pravu ne poznaju posebno ograničenje autorskog prava u svrhu nastave. Ovim konvencijama dopušta se ugovornim stranama da mogu u svojim nacionalnim zakonodavstvima da propišu ograničenja prava priznatih autorima književnih i umetničkih dela, u određenim posebnim slučajevima koji nisu u suprotnosti sa uobičajenim iskorišćavanjem dela i koji ne nanose neosnovano štetu zakonitim interesima titulara prava, odnosno autora. U radu će biti analizirane i dve najznačajnije međunarodne konvencije iz oblasti srodnopravne zaštite – Međunarodna konvencija o zaštiti umetnika izvođača, proizvođača fonograma i radiodifuznih ustanova (Rimska konvencija), zaključena 1961. godine, i WIPO Ugovor o interpretacijama i fonogramima, zaključen 1996. godine.

2.1. Bernska konvencija o zaštiti književnih i umetničkih dela

Među nekoliko ograničenja autorskog prava utvrđenih Bernskom konvencijom o zaštiti književnih i umetničkih dela, dva su u neposrednoj ili posrednoj vezi sa korišćenjem dela u kontekstu obrazovnog procesa.⁵ Prvo

4 WIPO Ugovor o autorskom pravu je posebni sporazum u smislu čl. 20 Bernske konvencije. Otvoren je za pristupanje svim državama članicama Bernske unije. Republika Srbija je pristupila ovoj međunarodnoj konvenciji.

5 Povrh toga, u članovima 2 i 3 Aneksa Bernske konvencije sadržane su odredbe kojima se ovlašćuju zemlje u razvoju da propišu ograničenja subjektivnih autorskih prava (tzv.

ograničenje relevantno za predmet našeg rada jeste ograničenje kojim se državama ugovornicama dopušta da nacionalnim propisima dozvole korišćenje tuđih autorskih dela, bez saglasnosti autora, u svrhu podučavanja: „U pogledu mogućnosti da se na dopušten način koriste književna ili umetnička dela za potrebe ilustrovanja nastave u publikacijama, emisijama ili zvučnim ili vizuelnim zapisima, ukoliko je ovo korišćenje opravdano ciljem koji se ima postići, mero-davni su zakonodavstvo zemalja Unije i posebni sporazumi koji postoje ili koji će se zaključiti između njih, s tim da takvo korišćenje bude u skladu s dobrim običajima.”⁶ Citirana odredba jedina je odredba Bernske konvencije koja se neposredno odnosi na korišćenje autorskih dela u svrhu nastave. Pojam nastave u smislu čl. 10, st. 2 ove konvencije odnosi se na podučavanje na svim nivoima obrazovnog procesa – od osnovnoškolskog do univerzitetskog obrazovanja. Takođe, obuhvaćena je nastava kako u državnim, tako u privatnim školama. Preovlađuje tumačenje po kom se citirana odredba odnosi samo na oblike podučavanja koji se sprovode u cilju sticanja određenog zvanja. To bi, na primer, isključilo različite vidove stručnog usavršavanja zaposlenih u okviru organizacija u kojima rade.⁷ Bernskom konvencijom postavljena su i dva dodatna uslova koja moraju da budu ispunjena prilikom korišćenja tuđih autorskih dela u svrhu podučavanja. Najpre, korišćenje mora biti opravdano ciljem koji se želi postići. S tim u vezi, delo se može koristiti u onom obimu koji je neophodan kako bi se ilustrovala nastavna materija. Reč je, svakako, o faktičkom pitanju, te u svakom konkretnom slučaju treba utvrditi da li je lice iskoristilo tuđe autorsko delo u obimu koji prevazilazi obim koji bi bio dovoljan za ilustraciju nastavne materije. Izuzetno, moglo bi se iskoristiti i čitavo autorsko delo, ukoliko je ono manjeg obima i/ili u slučaju da bi korišćenje odlomka onemogućilo sagledavanje poruke (umetničkog) dela. Međutim,

sistem neprenosivih i neisključivih dozvola) u vezi sa vršenjem ovlašćenja na prevođenje dela i ovlašćenja na umnožavanje dela. Tako će zainteresovano lice iz zemlje u razvoju moći da prevede određeno autorsko delo pod uslovom da je istekao rok od najmanje tri godine od prvog objavljivanja dela, da delo nije objavljeno na jeziku od opšte upotrebe u toj zemlji u razvoju odnosno u slučaju da su sva izdanja prevoda objavljenog na dotičnom jeziku iscrpljena. Povrh toga, propisani su i drugi uslovi. Tako se delo može prevesti samo ukoliko je prevod namenjen objavljivanju u štampanom ili drugom sličnom obliku, kao i ukoliko je namenjen podučavanju ili istraživanju. S druge strane, umnožavanje autorskog dela je dozvoljeno ukoliko je istekao rok od tri godine za dela iz egzaktnih i prirodnih nauka i tehnologije, odnosno rok od sedam godina za dela fikcije, pesnička, dramska i dramsko-muzička dela, odnosno rok od pet godina za sva ostala dela, računajući od dana prvog objavljivanja dela, i pod uslovom da umnoženi primerci dela još uvek nisu bili stavljeni u promet u državi, kako bi se odgovorilo potrebama široke javnosti, po razumnoj ceni koja se može uporediti sa uobičajenom cenom primeraka sličnih dela u toj državi. Zbog svoje složenosti, sistem uspostavljen Aneksom Bernske konvencije nije korišćen. Sa razvojem informatičke tehnologije, ovaj sistem je dodatno izgubio na značaju, zbog načina na koji su formulisane odredbe Aneksa. Naime, u odredbama se koristi pojam štampanja i drugih sličnih formi u kojima dela mogu biti objavljena, što onemogućava njihovu primenu u odnosu na autorska dela sačuvana u elektronskim zbirkama ili saopštena putem Interneta.

- 6 Bernska konvencija o zaštiti književnih i umetničkih dela, *Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 4/1986, čl. 10, st. 2.
- 7 Vid. Sam Ricketson, Jane C. Ginsburg, *International Copyright and Neighbouring Rights: The Berne Convention and Beyond*, vol. I, Oxford University Press, Oxford 2005, 792–793.

uslov proporcionalnosti može se tumačiti i restriktivno, s obzirom na činjenicu da je ovde reč o korišćenju dela za potrebe ilustracije (navođenja primera). Drugim dodatnim uslovom zahteva se da korišćenje tuđeg autorskog dela bude u skladu sa dobrim običajima. Zapravo, od nacionalnog zakonodavca traži se da prilikom propisivanja ograničenja autorskog prava u svrhu nastave ima ujednačen pristup prema opštim društvenim interesima, među kojima je i interes javnog obrazovanja, s jedne strane, i legitimnim interesima autora, s druge strane.

Nacionalni zakonodavci iz strana ugovornica Bernske konvencije mogli bi, po našem mišljenju, propisati ograničenje autorskog prava u svrhu nastave, koje bi obuhvatilo i oblike nastave na daljinu. Čl. 10, st. 2 Bernske konvencije odnosi se na korišćenje dela za potrebe ilustrovanja nastave u publikacijama, emisijama ili zvučnim ili vizuelnim zapisima. U vreme kada je ova odredba sačinjena Internet nije postojao, ali je jasna intencija pregovarača da se omogući nastavnicima da u punoj meri iskoriste sve postojeće oblike tehnologije radi prenošenja znanja.⁸ Takođe, u citiranom članu Bernske konvencije pominje se *korišćenje* tuđih autorskih dela, što nadilazi puko umnožavanje dela i omogućava tumačenje koje bi obuhvatilo i ostale radnje korišćenja, pa i radnju interaktivnog činjenja dostupnim dela. Smatramo, dakle, da bi propisivanje, u nacionalnom pravu, ograničenja subjektivnog autorskog prava u svrhu onlajn nastave na daljinu bilo dopušteno Bernskom konvencijom.

Drugo ograničenje relevantno za predmet našeg rada jeste ograničenje kojim se dopušta citiranje tuđeg autorskog dela: „*Dopušteni su citati uzeti iz dela koje je na zakonit način već postalo dostupno javnosti, pod uslovom da je to u skladu s dobrim običajima i u meri opravdanoj ciljem koji se ima postići, podrazumevajući tu i citate iz novinskih članaka i povremenih zbornika u obliku pregleda štampe.*”⁹ Države koje su pristupile Bernskoj konvenciji moraju propisati ovo ograničenje svojim nacionalnim autorskopравnim propisima. Ograničenje je opšteg karaktera, te se na njega može pozvati i prilikom korišćenja tuđeg autorskog dela u svrhu nastave. U citiranoj normi ne pravi se razlika između različitih vrsta autorskih dela, tako da se, ukoliko su ispunjeni i drugi uslovi, može citirati tuđe pisano delo ili pak filmsko delo. Kao dodatni uslov, Bernskom konvencijom zahteva se od korisnika dela da citiranje koje preduzima ne pravazilazi meru koja je opravdana ciljem koji se želi postići. Ponovo se, dakle, susrećemo sa načelom proporcionalnosti, o čijem poštovanju će se, u slučaju spora, izjasniti sudovi. Po pravilu, pravo citiranja odnosi se na odlomke tuđeg dela, ali nema izričite zabrane da se delo citira u celini. To bi, na primer, moglo biti opravdano kada se citira izuzetno kratko autorsko delo, kao što je aforizam. Drugi dodatni uslov odnosi se na poštovanje dobrih običaja prilikom citiranja tuđeg autorskog dela. Dobri običaji će biti poštovani ukoliko citiranje ima određenu svrhu – tuđe delo se citira kako bi se ilustrovali nečiji stavovi, kako bi se kritikovao nečiji rad, kako bi se ukazalo

8 Postoje i suprotna, restriktivna tumačenja, po kojima se korišćenje dela u svrhu ilustracije mora ograničiti na publikacije, emisije i zvučne ili vizuelne zapise koji se saopštavaju u učionici. Vid. S. Ricketson, J. C. Ginsburg, *nav. delo*, 793–794.

9 Bernska konvencija o zaštiti književnih i umetničkih dela, čl. 10, st. 1.

na stavove koji podupiru stavove korisnika, i slično. Bernskom konvencijom nije određena konkretna svrha citiranja, čime se korisniku omogućava da citira tuđe autorsko delo u svrhu nastave, ali i u svrhu nauke ili zabave. Najzad, Bernskom konvencijom se dopušta citiranje tuđih autorskih dela samo pod uslovom da su ona objavljena, odnosno da su na zakonit način već postala dostupna javnosti. Razmatrajući ograničenje u svrhu citiranja, propisano Bernskom konvencijom, u kontekstu nastave na daljinu, zaključujemo da bi pomenuto ograničenje moglo obuhvatiti i citiranje (odlomaka) tuđih autorskih dela prilikom ovakvih oblika nastave. Naime, ograničenje se ne odnosi izričito na radnje umnožavanja, što omogućava da se norma protumači tako da obuhvati sve radnje korišćenja autorskog dela, pa i radnju interaktivnog činjenja dela dostupnim javnosti.

Prilikom propisivanja i tumačenja svih ograničenja predviđenih Bernskom konvencijom, pa i dva koja smo analizirali u kontekstu nastave na daljinu, mora se primeniti „test u tri koraka” (engl. *three-step test*). Naime, ograničenja se moraju svesti na posebne slučajeve (prvi korak), koji nisu u suprotnosti sa normalnim iskorišćavanjem dela (drugi korak) i koji nerazumno ne vređaju legitimne interese titulara prava (treći korak).¹⁰ „Test u tri koraka” odnosi se samo na radnje umnožavanja autorskog dela. Međutim, polje primene ovog testa prošireno je na sva isključiva ovlašćenja prilikom normiranja ovog testa TRIPS-om i WIPO Ugovorom o autorskom pravu.

2.2. Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine

Najvažnijom međunarodnom konvencijom u oblasti prava intelektualne svojine, Sporazumom o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine, ne normiraju se konkretna ograničenja subjektivnih prava intelektualne svojine, već se strane ugovornice obavezuju da primene „test u tri koraka”, preuzet iz Bernske konvencije o zaštiti književnih i umetničkih dela. „Test u tri koraka” primenjuje se prilikom propisivanja i tumačenja ograničenja i izuzetaka od pravne zaštite intelektualnih dobara u nacionalnim zakonodavstvima, zbog čega je od nemerljivog značaja za slobodan pristup znanju. Iako je „test u tri koraka” nesumnjivo inspirisan testom uspostavljenim Bernskom konvencijom, ova dva testa nisu sasvim jednaka. Naime, test iz Bernske konvencije odnosi se samo na autorskopravnu zaštitu, a test iz TRIPS-a na sva prava intelektualne svojine. Takođe, test iz Bernske konvencije se odnosi samo na ovlašćenje na umnožavanje dela, a test iz TRIPS-a na sva isključiva imovinskoppravna ovlašćenja. Najzad, u Bernskoj konvenciji se govori o izuzecima i ograničenjima koja nerazumno ne vređaju interese autora, dok TRIPS pominje interese titulara prava (koji nisu nužno autori), čime se proširuje krug lica čije interese treba uzeti u obzir prilikom propisivanja izuzetaka i ograničenja.

Panel Svetske trgovinske organizacije pružio je važno tumačenje „testa u tri koraka” u sporu između Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije. U predmetu *United States – Section 110 (5) of the US Copyright Act* panel je prilikom analize prvog uslova, odnosno prvog „koraka”, zaključio da će se

¹⁰ *Ibid*, čl. 9, st. 2.

uslov smatrati ispunjenim ukoliko je ograničenje jasno propisano nacionalnim zakonodavstvom, ukoliko je njegovo polje primene ograničeno, odnosno ukoliko su jasno definisane okolnosti u kojima se primenjuje (npr. krug lica u čiju korist je propisano ograničenje). Prilikom tumačenja drugog uslova, panel je imao izrazito ekonomski pristup, čime je sužen prostor državama članicama za propisivanje ograničenja u opštem društvenom interesu (npr. razvoj obrazovanja). Naime, smatraće se da je propisano ograničenje u suprotnosti sa normalnim iskorišćavanjem dela svaki put kada određeni način korišćenja dela uđe u tržišnu utakmicu sa načinom na koji titulari prava uobičajeno ekonomski iskorišćavaju isključivo pravo intelektualne svojine, time ih lišavajući značajne ekonomske koristi. Tumačeći treći uslov koji se odnosi na nevredanje legitimnih interesa titulara prava, panel je zaključio da pojam interesa obuhvata ne samo određeno subjektivno pravo titulara, već i svaku drugu postojeću ili potencijalnu korist ili štetu. Legitiman interes je, dakle, svaki interes koji je zasnovan na zakonu ali i svaki interes čija zaštita je opravdana ciljevima koji podupiru sistem isključive zaštite intelektualnih dobara. Iz prethodno rečenog jasno proizilazi da propisana ograničenja autorskog prava imaju karakter izuzetka, te se stoga moraju tumačiti restriktivno.

2.3. WIPO Ugovor o autorskom pravu

Kao i TRIPS, WIPO Ugovor o autorskom pravu ne poznaje posebno ograničenje subjektivnog autorskog prava u svrhu nastave. Ovom konvencijom dopušta se ugovornim stranama da mogu u svojim nacionalnim zakonodavstvima da propišu ograničenja prava priznatih autorima književnih i umetničkih dela, u određenim posebnim slučajevima koji nisu u suprotnosti sa uobičajenim iskorišćavanjem dela i koji ne nanose neosnovano štetu zakonitim interesima autora.¹¹ WIPO Ugovor o autorskom pravu sadrži, dakle, „test u tri koraka”, u verziji koja kombinuje one iz Bernske konvencije i TRIPS-a. Naime, u trećem „koraku” testa pominju se interesi autora, kao u Bernskoj konvenciji, ali se primena testa proširuje na sva ovlašćenja koja čine sadržinu subjektivnog autorskog prava, kao u TRIPS-u. Najzad, Zajedničkom izjavom uz WIPO Ugovor o autorskom pravu stranama ugovornicama se izričito dopušta da prošire polje primene postojećih ograničenja subjektivnog autorskog prava na digitalno okruženje, pod uslovom da su takva ograničenja u skladu sa Bernskom konvencijom. Takođe, stranama ugovornicama se dopušta da propišu nova ograničenja autorskog prava koja su odgovarajuća u digitalnom okruženju.

2.4. Međunarodna konvencija o zaštiti umetnika izvođača, proizvođača fonograma i radiodifuznih ustanova (Rimska konvencija)

Rimska konvencija je najstariji i najvažniji međunarodni pravni izvor u oblasti srodnopravne zaštite. Kao što se iz samog naziva konvencije može zaključiti, ovim izvorom ne uređuju se sva srodna prava, već samo pravo in-

¹¹ WIPO Ugovor o autorskom pravu, *Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 13/2002, čl. 10, st. 1.

terpretatora, pravo proizvođača fonograma i, delom, pravo proizvođača emisije. Rimskom konvencijom dopušta se državama ugovornicama da propišu ograničenje srodnih prava u slučaju „(...) kada se korišćenje predmeta zaštite vrši jedino u svrhu nastave ili naučnog istraživanja”.¹² Ograničenje se odnosi na sva imovinskoppravna ovlašćenja obuhvaćena konvencijom – ovlašćenje na beleženje predmeta zaštite, ovlašćenje na umnožavanje, ovlašćenje saopštavanje javnosti. Prema prevladajućem tumačenju ove odredbe Rimske konvencije, pojam nastave podrazumeva podučavanje u školama ili ustanovama tercijarnog obrazovanja.¹³

2.5. WIPO Ugovor o interpretacijama i fonogramima

Kao i WIPO Ugovor o autorskom pravu, Ugovor o interpretacijama i fonogramima ne poznaje posebno ograničenje subjektivnih srodnih prava u svrhu nastave. Ovom konvencijom dopušta se ugovornim stranama da u svom nacionalnom zakonodavstvu propišu istu vrstu ograničenja u pogledu zaštite interpretatora i proizvođača fonograma kao što su to propisale u odnosu na autorskopravnu zaštitu književnih i umetničkih dela.¹⁴ Strane ugovornice koje domaćim propisima ograniče imovinskoppravna ovlašćenja iz ove konvencije moraju pritom poštovati „test u tri koraka”, tj. moraju ograničenja svesti na određene posebne slučajeve, koji nisu u suprotnosti sa uobičajenim iskorišćavanjem interpretacija ili fonograma, i ne nanose neosnovano štetu zakonitim interesima interpretatora ili proizvođača fonograma.¹⁵ Zajedničkom izjavom uz WIPO Ugovor o interpretacijama i fonogramima predviđa se da se član 10 WIPO Ugovora o autorskom pravu primenjuje *mutadis mutandis* na ograničenja propisana članom 16 WIPO Ugovora o interpretacijama i fonogramima. Prema tome, stranama ugovornicama se izričito dopušta da prošire polje primene postojećih ograničenja subjektivnih prava na digitalno okruženje, pod uslovom da su takva ograničenja u skladu sa Bernskom konvencijom. Takođe, stranama ugovornicama se dopušta da propišu nova ograničenja srodnih prava koja su odgovarajuća u digitalnom okruženju.

3. OGRANIČENJA AUTORSKOG I SRODNIH PRAVA U SVRHU NASTAVE U PRAVU INTELEKTUALNE SVOJINE EVROPSKE UNIJE

U pravu Evropske unije, materija zaštite intelektualnih dobara uređena je uglavnom direktivama. Najvažniji i najsveobuhvatniji izvor autorskog prava EU svakako je Direktiva br. 2001/29 o harmonizaciji određenih aspekata autorskog i srodnih prava u informacionom društvu (nadalje, Direktiva EU

12 Rimsku konvenciju, *Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 13/2002, čl. 15, st. 1, d).

13 Vid. npr. S. Ricketson, J. C. Ginsburg, *nav. delo*, 1218.

14 WIPO Ugovor o interpretacijama i fonogramima, *Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 13/2002, čl. 16, st. 1.

15 *Ibid.*, čl. 16, st. 2.

o informacionom društvu).¹⁶ Ovom direktivom utvrđena su mnogobrojna ograničenja subjektivnog autorskog prava, koje države mogu ili moraju propisati domaćim autorskopравnim zakonodavstvom.¹⁷ Prilikom normiranja ograničenja autorskog prava nije iskorišćena mogućnost pružena Zajedničkom izjavom uz WIPO Ugovor o autorskom pravu, tako da Direktiva EU o informacionom društvu ne propisuje ni jedno novo ograničenje koje bi bilo „odgovarajuće u digitalnom okruženju”. Određena ograničenja autorskog ili srodnih prava propisana su i drugim direktivama EU, kao što su Direktiva br. 2009/24 pravnoj zaštiti računarskih programa,¹⁸ Direktiva br. 96/9 o pravnoj zaštiti baza podataka¹⁹ i Direktiva br. 2006/115 o pravu davanja u zakup i na poslugu, i o određenim pravima umnožavanja, u oblasti intelektualne svojine²⁰. Krajem 2015. godine, Evropska komisija objavila je saopštenje „Ka modernom i evropskom autorskopравnom okviru”,²¹ kojim je označila početak sveobuhvatne reforme autorskog prava Evropske unije. Kako se navodi u Saopštenju, evropska autorskopравna pravila moraju biti izmenjena, kako bi svi tržišni učesnici i svi građani uživali sve mogućnosti koje pruža novo, digitalno okruženje. U okviru reforme predviđeno je usvajanje nekoliko direktiva i uređaba, kojima će, između ostalog, biti obuhvaćena i materija ograničenja autorskog i srodnih prava.

U nastavku rada biće analizirane relevantne odredbe važećih propisa Evropske unije, a potom i odredbe Predloga direktive o autorskom pravu na digitalnom jedinstvenom tržištu, kojima se propisuju neka ograničenja autorskog prava u svrhu nastave.

3.1. Važeći propisi Evropske unije

Direktivom EU o informacionom društvu utvrđeno je ograničenje subjektivnog autorskog prava u svrhu nastave, koje države članice mogu propisati nacionalnim autorskopравnim propisima. Tako, države članice mogu trećim licima dozvoliti „(...) upotrebu koja je isključivo namenjena davanju primera u

16 *Sl. list EZ*, br. L 167, 22. juni 2001. god.

17 Zapravo, jedino ograničenje koje države članice moraju propisati na osnovu Direktive EU o informacionom društvu jeste ograničenje autorskog prava u vezi sa privremenim umnožavanjem autorskog dela do kog dolazi prilikom korišćenja računarskih mreža. Ostala ograničenja utvrđena Direktivom države članice mogu, ali ne moraju, propisati u domaćem autorskom pravu. Upravo zbog ovih pravila, nacionalni autorskopравni propisi država članica EU ostali su, i nakon usvajanja Direktive, neusklađeni u pogledu ograničenja autorskog i srodnih prava. Zadržavanju razlika među nacionalnim propisima doprinelo je i pravilo po kome države članice mogu i nakon usvajanja Direktive ostaviti na snazi neka specifična, nacionalna ograničenja autorskog prava, pod uslovom da je propisano ograničenje manje važnosti, odnosi se samo na analogne načine korišćenja autorskog dela i ne utiče na slobodni promet robe i slobodno pružanje usluga na jedinstvenom tržištu (vid. čl. 5, st. 3, o) Direktive EU o informacionom društvu).

18 *Sl. list EU*, br. L 111, 5. maj 2009. god.

19 *Sl. list EZ*, br. L 77, 27. mart 1996. god.

20 *Sl. list EU*, br. L 376, 27. decembar 2006. god.

21 COM/2015/0626 final, 9. decembar 2015. god.

nastavi ili naučnom istraživanju, sve dok je izvor, uključujući i autorovo ime, naveden, osim ukoliko to nije moguće, i u meri koja je opravdana nekomercijalnom svrhom koja se želi postići.”²² Države članice mogu propisati ograničenja ovlašćenja na umnožavanje i ovlašćenja na saopštavanje javnosti autorskih dela. Prilikom propisivanja ovog ograničenja, države članice mogu obuhvatiti i nastavu na daljinu, što je i izričito navedeno u preambuli Direktive: „(...) Kada se ograničenje odnosi na nekomercijalne obrazovne i naučno-istraživačke svrhe, uključujući nastavu na daljinu, nekomercijalna priroda odnosno aktivnosti trebalo bi da bude određena na osnovu same aktivnosti. Organizaciona struktura i sredstva finansiranja ustanove nisu presudni činioci s tim u vezi.”²³

Direktivom EU o informacionom društvu ne postavlja se nikakav dodatni uslov u pogledu prirode i vrste autorskih dela na koje se ograničenje odnosi. Ograničenje, stoga, može obuhvatiti sve vrste autorskih dela, kao i njihove materijalne (analogne) i digitalne primerke. Naravno, i u pogledu primene ovog ograničenja važi opšti uslov po kome ograničenje deluje samo u odnosu na zakonito objavljena dela. Direktivom EU nije precizno definisan tip obrazovne, odnosno naučne ustanove koja može koristiti tuđe autorsko delo na osnovu ovog ograničenja autorskog prava. Ipak, u preambuli Direktive nailazimo na određene smernice za tumačenje odnosne odredbe Direktive. Tako se na ovo ograničenje mogu pozvati obrazovne i naučne ustanove, nezavisno od svoje strukture, tipa vlasništva (državno, privatno) ili nivoa obrazovanja koje pružaju (osnovno, srednje, univerzitetsko), pod uslovom da se tuđe autorsko delo koristi u okviru nekomercijalne aktivnosti. U preambuli Direktive posebno se naglašava da prilikom tumačenja težište treba staviti na tip aktivnosti, a ne na tip ustanove u kojoj se aktivnost sprovodi. To, zapravo, znači da komercijalne, tj. privatne obrazovne i naučne ustanove nisu isključene iz polja primene ovog ograničenja sve dok delo koriste u nekomercijalnom kontekstu. Preciznosti radi, treba napomenuti da se na ograničenje autorskog prava u svrhu nastave mogu pozvati ne samo nastavnici, već i učenici/studenti. Pojam nastave u smislu čl. 5, st. 3, a) Direktive EU o informacionom društvu treba tumačiti tako da obuhvati ne samo korišćenje tuđih autorskih dela tokom predavanja i ispita, već i prilikom pripreme nastavnih materijala. Slično kao u Bernskoj konvenciji, u Direktivi se pominje korišćenje u kontekstu „davanja primera u nastavi ili naučnom istraživanju”, što bi trebalo tumačiti kao implicitno ograničenje obima tuđeg dela koje se koristi. Svakako, reč je o faktičkom pitanju, pa će o eventualnom prekoračenju obima koji je dovoljan za davanje primera pri nastavi/istraživanju morati da odluči sud u slučaju spora. Prilikom korišćenja tuđeg dela na osnovu ovog ograničenja korisnik je dužan da navede ime autora (ili nosioca autorskog ili srodnog prava) i naziv dela, osim ukoliko to u konkretnom slučaju nije moguće. Prilikom propisivanja ograničenja, države članice nisu dužne da se opredele za zakonsku licencu, već mogu odlučiti da ograničenje propišu u obliku suspenzije isključivih prava i prava na naknadu.

²² Direktiva EU o informacionom društvu, čl. 5, st. 3, a).

²³ *Ibid*, preambula, § 42.

Države članice Evropske unije su na različit način propisale ograničene autorskog prava u svrhu nastave u svom nacionalnom pravu intelektualne svojine. Neke države su se opredelile za ograničenje u obliku suspenzije (npr. Grčka), neke države su uspostavile zakonsku licencu (npr. Nemačka), dok su se u pojedinim državama (npr. Finska) opredelili za sistem tzv. proširene licence.²⁴ Povrh toga, obrazovne i naučne ustanove su definisane na različite načine, pa se tako u nemačkim propisima pominju „škole, univerziteti, post-srednjoškolske ustanove i nekomercijalne ustanove za razvoj karijere”, u Velikoj Britaniji se jednostavno pominju „obrazovne ustanove”, a u Portugalu – „ustanove čiji cilj nije ostvarivanje neposredne ili posredne komercijalne prednosti”.²⁵ Neujednačenost među državama članicama EU postoji i u pogledu vrste imovinskopravnih ovlašćenja koja se ograničavaju. Tako se u nekim državama ograničava samo ovlašćenje na umnožavanje dela (npr. Grčka), u drugima i ovlašćenje na umnožavanje, i ovlašćenje na saopštavanje javnosti (npr. Francuska), dok se u trećoj grupi država ograničava ovlašćenje na saopštavanje javnosti dela unutar prostorija obrazovne ustanove (npr. Nemačka).²⁶ Većini država je zajedničko propuštanje da iskoriste mogućnost pruženu Direktivom EU o informacionom društvu i propišu ograničenje autorskog i srodnih prava koje bi obuhvatilo i digitalne oblike nastave na daljinu. To je i bio jedan od važnijih razloga za sprovođenje reforme autorskog prava EU, što će biti predmet naše analize u narednom odeljku.

Direktivom EU o informacionom društvu propisana su i druga ograničenja koja mogu posredno doprineti zaštiti interesa javnog obrazovanja. Takvo je, pre svega, ograničenje prava propisano u svrhu citiranja. U čl. 5, st. 3, d) Direktive navodi se: „*Države članice mogu propisati ograničenje (...) u sledećim slučajevima (...): citiranje u svrhe kao što je kritika ili osvrt, uz uslov da se oni odnose na autorsko delo ili na drugi predmet zaštite koji je već zakonito dostupan javnosti, da je, osim ukoliko to nije moguće, naveden izvor, uključujući ime autora, i da je njihovo korišćenje u skladu sa dobrim običajima, i u meri opravdanoj svrhom koja se želi postići.*” Ovo ograničenje nesumnjivo je inspirisano ograničenjem propisanim čl. 10, st. 1 Bernske konvencije. Međutim, za razliku od ograničenja iz Bernske konvencije koje je imperativnog karaktera, ograničenje propisano Direktivom EU o informacionom društvu ne obavezu-

24 Autsajderi su nosioci prava koji svoja imovinskopravna ovlašćenja ne ostvaruju preko organizacije za kolektivno ostvarivanje autorskog ili srodnih prava. Međutim, zakonom se može propisati da autsajderi imaju isti položaj kao komitenti organizacije. To znači da korisnik neće odgovarati za povredu autorskog ili srodnog prava autsajdera, dok će organizacija imati obavezu da autsajderu plati naknadu za korišćenje njegovog dela kao da je on komitent. Ovaj sistem se naziva proširenom licencom (engl. *extended license*). Korisnik, dakle, može da na osnovu ugovora sa organizacijom za kolektivno ostvarivanje prava koristi predmete zaštite svih komitenata organizacije, ali i autsajdera. Korisnik stoga ima „proširenu licencu”. Vid. S. M. Marković, D. V. Popović, *nav. delo*, 249–259.

25 Za sveobuhvatnu analizu transponovanja Direktive EU o informacionom društvu u državama članicama vid. Teresa Nobre, „Mapping Copyright Exceptions and Limitations in Europe”, *OER Working Paper*, 2014, studija dostupna na adresi: http://oerpolicy.eu/wp-content/uploads/2014/07/working_paper_140714.pdf (18.2.2017).

26 *Ibid.*

je države članice Unije. Ograničenje se odnosi na ovlašćenje na umnožavanje dela i na ovlašćenje na saopštavanje javnosti dela. Ograničenje u svrhu citiranja definisano je ekstenzivno – ne postavljaju se dodatni uslovi u pogledu toga koja lica se mogu na njega pozivati (državne ili privatne obrazovne ustanove; ustanove osnovnog, srednjeg ili visokog obrazovanja; nastavnici ili učenici/studenti), niti se primena ograničenja sužava na pojedine vrste autorskih dela. Ograničenje u svrhu citiranja nadilazi kontekst nastave, ali svakako može biti iskorišćeno za potrebe pristupa tuđim autorskim delima u svrhu obrazovanja. Takođe, ograničenje je tehnološki neutralno, što načelno omogućava njegovu primenu u kontekstu digitalnih oblika nastave na daljinu.

Za razliku od ograničenja prava u svrhu citiranja, ograničenje propisano u odnosu na posebne radnje umnožavanja od strane javnih biblioteka može imati izuzetno ograničenu primenu u kontekstu nastave na daljinu, a nikakvu primenu u kontekstu digitalnih oblika nastave na daljinu. Naime, Direktivom EU o informacionom društvu utvrđeno je da države članice Unije mogu propisati ograničenje ovlašćenja na umnožavanje „(...) u odnosu na posebne radnje umnožavanja od strane javnih biblioteka, obrazovnih ustanova, muzeja ili arhiva, koje nisu izvršene radi ostvarivanja neposredne ili posredne imovinske ili komercijalne koristi.”²⁷ Primena ovog ograničenja u kontekstu digitalnih oblika nastave na daljinu onemogućena je iz jednog evidentnog razloga. Naime, ograničenje se odnosi samo na radnje umnožavanja, a ne i na radnje javnog saopštavanja autorskih dela i predmeta srodnopravne zaštite. U preambuli Direktive navodi se da bi ograničenje moralo biti svedeno na određene posebne slučajeve obuhvaćene ovlašćenjem na umnožavanje, te da takvo ograničenje ne bi smelo obuhvatiti upotrebu učinjenu u kontekstu interaktivnog činjenja dostupnim zaštićenih dela ili drugih predmeta zaštite.²⁸ Dakle, iako bi biblioteke mogle da na osnovu ovog ograničenja umnožavaju primerke tuđih autorskih dela, one takve primerke ne bi mogle da čine dostupnim javnosti na Internetu.

Odredbama Direktive EU o informacionom društvu ne menja se pravni režim ograničenja autorskog i srodnih prava propisanih drugim direktivama Evropske unije. Direktivom EU o pravnoj zaštiti računarskih programa propisana su određena ograničenja autorskog prava, ali nijedno u svrhu nastave.²⁹ Direktivom EU o pravu davanja u zakup i na poslugu, i o određenim pravima umnožavanja, u oblasti intelektualne svojine propisano je ograničenje autorskog i srodnih prava u svrhu nastave i naučnog istraživanja.³⁰ Ovo ograničenje države članice EU mogu ali ne moraju propisati u domaćem pravu intelektualne svojine. Direktivom EU o pravnoj zaštiti baza podataka utvrđeno je ograničenje prava u svrhu nastave i naučnog istraživanja, koje države članice mogu propisati.³¹

27 Direktiva EU o informacionom društvu, čl. 5, st. 2, c).

28 *Ibid*, preambula, § 40.

29 Direktiva EU o pravnoj zaštiti računarskih programa, čl. 4–6.

30 Direktiva EU o pravu davanja u zakup i na poslugu, i o određenim pravima umnožavanja, u oblasti intelektualne svojine, čl. 10, st. 1, d).

31 Direktiva EU o pravnoj zaštiti baza podataka, čl. 6, st. 2, b).

3.2. Reforma autorskog prava Evropske unije

Kao što je već napomenuto, krajem 2015. godine Evropska komisija je objavila saopštenje „Ka modernom i evropskom autorskopravnom okviru“, čime je najavila početak sveobuhvatne reforme autorskog prava Evropske unije. Tokom 2016. godine, Evropska komisija je utvrdila predloge nekoliko uredbi i direktiva:

- Predlog uredbe o obezbeđenju prekogranične prenosivosti usluga pristupa onlajn sadržaju na unutrašnjem tržištu;³²
- Predlog direktive o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu;³³
- Predlog uredbe kojom se određuju pravila o vršenju autorskog i srodnih prava u slučaju određenih onlajn transmisija od strane emisionih organizacija i retransmisije televizijskog i radio programa;³⁴
- Predlog direktive o određenim dopuštenim upotrebama dela i drugih dobara koji su zaštićeni autorskim pravom i srodnim pravima u korist slepih i slabovidih osoba ili osoba koje imaju druge smetnje pri čitanju štampanog teksta i o izmeni Direktive br. 2001/29/EZ o usklađivanju određenih aspekata autorskog i srodnih prava u informacionom društvu;³⁵
- Predlog uredbe o prekograničnoj razmeni između Unije i trećih zemalja primeraka u pristupačnim formatima određenih dela i drugih dobara zaštićenih autorskim pravom i srodnim pravima u korist slepih i slabovidih osoba ili osoba koje imaju druge smetnje pri čitanju štampanog teksta.³⁶

Materija ograničenja autorskog i srodnih prava uređena je Predlogom direktive o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu. Ukoliko predlog bude usvojen, novom direktivom će biti utvrđena obaveza država članica Evropske unije da propišu određena ograničenja autorskog i srodnih prava, koja su neophodna za ostvarivanje jedinstvenog digitalnog tržišta. Podsetimo, važeća Direktiva EU o informacionom društvu ne obavezuje države članice da propišu ograničenja koja su njom utvrđena.³⁷ Među ograničenjima utvrđenim Predlogom direktive o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu, jedno se neposredno odnosi na digitalne i prekogranične oblike nastave. Naime, čl. 4 Predloga direktive utvrđena je obaveza država članica da u nacionalnom autorskom pravu propišu ograničenje ovlašćenja na umnožavanje i ovlašćenja na saopštavanje javnosti „(...) kako bi se omogućilo korišćenje autorskih dela i drugih predmeta zaštite u digitalnom obliku u isključivu

32 COM/2015/0627 final – 2015/0284 (COD).

33 COM(2016) 593 final – 2016/0280 (COD).

34 COM(2016) 594 final – 2016/0284 (COD).

35 COM(2016) 596 final – 2016/0278 (COD).

36 COM(2016) 595 final – 2016/0279 (COD).

37 Vid. fusnotu br. 17.

svrhu davanja primera u nastavi u meri koja je opravdana nekomercijalnom svrhom, pod uslovom da se na radnju korišćenja primenjuje sledeće: (i) odvija se u prostorijama obrazovne ustanove ili putem sigurne elektronske mreže kojoj mogu pristupiti samo učenici ili studenti i nastavno osoblje te obrazovne ustanove; (ii) sadržava navođenje izvora, uključujući ime autora, osim ako se to pokaže nemogućim”. Na osnovu predložene odredbe, sve obrazovne ustanove, bez obzira na stepen obrazovanja koje pružaju i bez obzira na tip vlasništva, potpadale bi pod polje primene ograničenja, sve dok je svrha korišćenja nekomercijalna, dok se poštuje ličnopravno ovlašćenje na navođenje imena autora i dela, kao i dok se autorsko delo ili predmet srodnopravne zaštite koriste isključivo u svrhu davanja primera u nastavi. Ograničenje je, dakle, svedeno na kontekst nastave, dok naučno istraživanje i naučne ustanove ostaju izvan njegovog polja primene. Korišćenje predmeta zaštite mora se odvijati u prostorijama obrazovne ustanove, ali i izvan njih – putem elektronske mreže dostupne samo učenicima i nastavnicima, što predstavlja razliku u odnosu na do sada propisivana ograničenja prava u svrhu nastave.

Države članice mogu propisati da ograničenje nema opštu primenu ili da se ne primenjuje u pogledu određenih vrsta dela/predmeta zaštite, pod uslovom da je na tržištu prisutan i lako dostupan sistem licenci, na osnovu kojih se mogu preduzeti radnje umnožavanja i saopštavanja javnosti dela/predmeta zaštite.³⁸ Ova mogućnost pružena državama članicama podriva inicijalnu zamisao Evropske komisije da (konačno) harmonizuje materiju ograničenja autorskog i srodnih prava u svrhu nastave. Nosioци autorskog i srodnih prava, pre svega autori i njihovi izdavači, biće u nekim državama članicama izloženi dejstvu ograničenja subjektivnog prava, dok će u drugim državama članicama korisnici predmeta zaštite biti upućeni na zaključivanje autorskog ugovora/ugovora o licenci sa nosiocima prava. Najzad, države članice mogu (ali ne moraju) predvideti pravičnu naknadu za štetu nastalu nosiocima prava zbog upotrebe njihovih dela i drugih predmeta zaštite.³⁹

Osim ograničenja prava u svrhu omogućavanja prekograničnih i digitalnih oblika nastave, Predlogom direktive o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu utvrđuje se još jedno ograničenje od interesa za odvijanje nastave. Reč je o ograničenju prava u svrhu pretraživanja teksta i podataka (engl. *text and data mining*). Naime, države članice biće dužne da propišu ograničenje prava u slučaju umnožavanja i izvlačenja (engl. *extractions*) koje obavljaju istraživačke organizacije za potrebe obavljanja pretraživanja teksta i podataka u delima ili drugim sadržajima kojima imaju zakonit pristup, za potrebe naučnog istraživanja.⁴⁰ Domašaj predložene odredbe nije sasvim jasan, pošto predlagač, osim pojma umnožavanja, koristi i pojam „izvlačenja” (teksta i podataka) koji nema određeno autorskopravno značenje. Pomenute radnje mogu preduzimati samo istraživačke organizacije za potrebe naučnog istraživanja. Predlogom direktive, istraživačke organizacije su definisane kao

38 Predlog direktive o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu, čl. 4, st. 2.

39 *Ibid*, čl. 4, st. 4.

40 *Ibid*, čl. 3.

univerziteti, istraživački instituti i druge organizacije čiji je primarni cilj sprovođenje naučnog istraživanja ili sprovođenje naučnog istraživanja i pružanje obrazovnih usluga. Titularima prava se, međutim, dozvoljava da primene mere koje su neophodne radi obezbeđenja sigurnosti i integriteta elektronskih mreža i baza podataka u kojima su tekstovi i podaci pohranjeni. Te mere ne bi trebalo da prelaze ono što je nužno za ostvarivanje cilja obezbeđivanja sigurnosti i celovitosti sistema i njima ne bi trebalo da se ugrožava primena propisanog ograničenja.⁴¹

4. OGRANIČENJA AUTORSKOG I SRODNIH PRAVA U SVRHU NASTAVE U DOMAĆEM PRAVU INTELEKTUALNE SVOJINE

Zakonom o autorskom pravu i srodnim pravima Republike Srbije propisano je nekoliko ograničenja prava koja se neposredno ili posredno odnose na korišćenje autorskih dela i predmeta srodnopravne zaštite u svrhu nastave. Tako je propisana suspenzija subjektivnih prava i prava na naknadu u slučaju kada se u nekomercijalne svrhe nastave:

- javno izvode ili predstavljaju objavljena dela u obliku neposrednog poučavanja na nastavi;
- javno izvode ili predstavljaju objavljena dela na školskim priredbama, pod uslovom da interpretatori ne prime naknadu za svoje izvođenje i da se ne naplaćuju ulaznice;
- javno saopštavaju emitovane školske emisije putem tehničkih uređaja unutar obrazovne ustanove.⁴²

U odnosu na određena normativna rešenja u međunarodnom i uporednom pravu intelektualne svojine, ograničenje u svrhu nastave je u srpskom pravu propisano izuzetno restriktivno. Naime, ograničenje deluje samo u slučaju interpretiranja (izvođenja ili predstavljanja) predmeta zaštite, što isključuje proširenje polja primene propisanog ograničenja na oblike nastave na daljinu. Podsetimo, pojam izvođenja ili predstavljanja autorskog dela u domaćem pravu intelektualne svojine podrazumeva neposredno saopštavanje dela na zvučni i/ili vizuelni način publici koja se nalazi u istoj prostoriji sa interpretatorom. Povrh toga, ograničenje prava se odnosi samo na one vrste autorskih dela koja su podobna za zvučno i/ili vizuelno saopštavanje. U slučaju kada se delo izvodi ili predstavlja na školskoj priredbi (što u širem smislu možemo podvesti pod pojam nastave), interpretatori ne smeju primiti naknadu, niti se publici sme naplatiti ulaznica, čime se naglašava nekomercijalna svrha propisanog ograničenja subjektivnog prava. Najzad, u slučaju da se učenicima javno saopštava emisija, ograničenje deluje samo ukoliko se to čini unutar obrazovne ustanove i ukoliko je reč o školskom programu.

41 *Ibid*, preambula, § 12.

42 ZASP RS, čl. 44.

Pored ovog ograničenja koje se neposredno odnosi na nastavu, u domaćem pravu propisano je i ograničenje u svhu citiranja, koje često nalazi svoju primenu i u okviru obrazovnog procesa. Naime, dozvoljeno je bez dozvole autora i bez plaćanja autorske naknade umnožavanje, kao i drugi oblici javnog saopštavanja, kratkih odlomaka autorskog dela, odnosno pojedinačnih kratkih autorskih dela, pod uslovom da je delo objavljeno, da se pomenuti delovi, odnosno kratka dela, bez izmena, integrišu u drugo delo ako je to neophodno radi ilustracije, potvrde ili reference, uz jasnu naznaku da je reč o citatu i u skladu sa dobrim običajima, kao i pod uslovom da se na pogodnom mestu navede ko je autor citiranog dela, koji je naslov citiranog dela, kada je i gde je citirano delo objavljeno, odnosno izdato, ukoliko su ti podaci poznati.⁴³ Po pravilu, na osnovu ovog ograničenja mogu se koristiti jedino odlomci iz tuđih autorskih dela, a samo izuzetno dela u celini, ukoliko su u pitanju kraća autorska dela (npr. aforizmi, haiku poezija). Pravo citiranja deluje u odnosu na sve radnje javnog saopštavanja dela, što uključuje i radnje interaktivnog činjenja dostupnim.

Najzad, domaći zakonodavac je propisao, u formi zakonske licence, ograničenje autorskog i srodnih prava u slučaju umnožavanja na papiru ili sličnom nosaču, putem fotokopiranja ili bilo kojeg oblika fotografske ili slične tehnike koja daje slične rezultate, odlomaka objavljenih autorskih dela, pojedinačnih kratkih objavljenih autorskih dela u oblasti nauke, književnosti i muzike ili pojedinačnih objavljenih autorskih dela fotografije, likovne umetnosti, arhitekture, primenjene umetnosti, industrijskog i grafičkog dizajna i kartografije, u obliku zbirke namenjene nastavi, ispitu ili naučnom istraživanju. Korišćena dela moraju biti objavljena i imati različite autore, a ne mogu se koristiti na osnovu ovog ograničenja u slučaju da je autor to izričito zabranio.⁴⁴ Ovo ograničenje ne može se primeniti u kontekstu digitalnih oblika nastave, pošto deluje samo u slučaju umnožavanja dela reprografskim putem.

5. ZAVRŠNE NAPOMENE

Analiza ograničenja autorskog i srodnih prava u svrhu nastave, propisanih međunarodnim izvorima prava intelektualne svojine, pokazala je značajnu neusklađenost između odredaba međunarodnih konvencija u pogledu dopuštenosti korišćenja tuđih autorskih dela i predmeta srodnopravne zaštite. Možemo izdvojiti najmanje dva različita pristupa koja su ispoljena prilikom pregovaranja o zaključenju međunarodnih konvencija u oblasti autorskog i srodnih prava. Prvi pristup, ispoljen prilikom pregovaranja o zaključenju Bernske i Rimske konvencije, sastoji se u utvrđivanju određenih ograničenja autorskog ili srodnih prava u svrhu nastave ili citiranja koje strane ugovornice mogu ili moraju propisati u domaćem pravu intelektualne svojine. S obzirom na vreme u kojem su ove dve međunarodne konvencije zaključene, nastava na daljinu izričito se ne pominje. Ograničenje autorskog prava u svrhu nastave,

43 *Ibid*, čl. 49.

44 *Ibid*, čl. 55.

propisano čl. 10, st. 2 Bernske konvencije, u restriktivnom tumačenju odnosi se samo na „analogne” oblike nastave, tj. na korišćenje tuđih autorskih dela u prostorijama obrazovne ustanove. Smatramo, međutim, da je primena ovog ograničenja na digitalne oblike nastave na daljinu ipak moguća, ukoliko se ekstenzivno tumači odnosna odredba. Naime, u čl. 10, st. 2 Bernske konvencije pominje se korišćenje tuđih autorskih dela, što nadilazi puko umnožavanje dela i omogućava tumačenje koje bi obuhvatilo i ostale radnje korišćenja, pa i radnju interaktivnog činjenja dostupnim dela. Drugi pristup ispoljen je prilikom zaključenja Sporazuma o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine kao i tzv. WIPO Internet ugovora, i sastoji u prepuštanju domaćem zakonodavcu da samostalno uredi oblast ograničenja subjektivnih prava u svrhu nastave, naravno uz primenu „testa u tri koraka”. Dodatno, Zajedničkom izjavom uz WIPO Ugovor o autorskom pravu i Zajedničkom izjavom uz WIPO Ugovor o interpretacijama i fonogramima stranama ugovornicama se izričito dopušta da prošire polje primene postojećih ograničenja subjektivnog prava na digitalno okruženje, pod uslovom da su takva ograničenja u skladu sa Bernskom konvencijom. Takođe, stranama ugovornicama se dopušta da propišu nova ograničenja autorskog i srodnih prava koja su odgovarajuća u digitalnom okruženju. Nažalost, mali broj država, među kojima nije Srbija, iskoristio je ovu mogućnost.

Ni u pravu Evropske unije ne nailazimo na savremeni pristup omogućavanju korišćenja tuđih autorskih dela i predmeta srodonopravne zaštite za potrebe digitalnih oblika nastave na daljinu. Direktivom EU o informacionom društvu, usvojenom davne 2001. godine, utvrđeno je ograničenje autorskog i srodnih prava u svrhu nastave koje države članice mogu, ali ne moraju propisati u domaćem autorskopravnom zakonodavstvu. Iako iz tač. 42 preambule Direktive nedvosmisleno proizlazi da države članice mogu propisati ograničenje tako da ono obuhvati i nastavu na daljinu, većina njih nije to učinila, svodeći ograničenje na „analogne” oblike korišćenja predmeta zaštite. Međutim, u slučaju da bude usvojen Predlog direktive EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu, države članice će morati da propišu ograničenje autorskog i srodnih prava koje će se primenjivati i na prekogranične i digitalne oblike nastave na daljinu. Nažalost, harmonizacija domaćeg zakonodavstva ipak neće biti potpuna, pošto se Predlogom direktive predviđa da države članice mogu propisati da ograničenje nema opštu primenu ili da se ne primenjuje u pogledu određenih vrsta dela/predmeta zaštite, pod uslovom da je na tržištu prisutan i lako dostupan sistem licenci, na osnovu kojih se mogu preduzeti radnje umnožavanja i saopštavanja javnosti dela/predmeta zaštite.

Ni srpski zakonodavac nije, do sada, prepoznao potrebu za obuhvatanjem digitalnih oblika nastave na daljinu propisanim ograničenjem autorskog i srodnih prava u svrhu nastave. Naime, ograničenje propisano čl. 44 Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima RS deluje samo u slučaju izvođenja ili predstavljanja predmeta zaštite u obliku neposrednog poučavanja na nastavi, što isključuje proširenje polja primene propisanog ograničenja na oblike nastave na daljinu. Takođe, ograničenje prava se odnosi samo na one vrste autorskih dela koja su podobna za zvučno i/ili vizuelno saopštavanje.

Ipak, bez obzira na pretežno restriktivan pristup pri propisivanju ograničenja autorskog prava i srodnih prava u svrhu nastave u međunarodnom i uporednom pravu intelektualne svojine, činjenica je da određene radnje korišćenja (odlomaka) tuđih autorskih dela i predmeta srodonpravne zaštite u većini država mogu biti zakonito preduzete u okviru nastavnog procesa na osnovu drugog, „pomoćnog” ograničenja – ograničenja subjektivnog autorskog i srodnih prava propisanog u svrhu citiranja. Najzad, može se očekivati da će nakon usvajanja Predloga direktive EU o autorskom pravu na jedinstvenom digitalnom tržištu većina evropskih država (ne samo država članica Unije) propisati ograničenja autorskog i srodnih prava koje će izričito obuhvatiti sve oblike korišćenja predmeta zaštite za potrebe digitalne nastave na daljinu.

Prof. Dr. Dušan V. Popović

Associate Professor, University of Belgrade, Faculty of Law

COPYRIGHT LAW AND DISTANCE EDUCATION: ON THE ADEQUACY OF CERTAIN COPYRIGHT EXCEPTIONS AND LIMITATIONS

Abstract: *The paper analyzes certain copyright exceptions and limitations for the purpose of education prescribed in international, EU and Serbian intellectual property law. The author determines the scope of application of the existing exceptions and limitations, and assesses whether it is possible to rely on them in the context of digital distance education. For that purpose, the paper analyzes all major international conventions in this domain (Berne Convention, Rome Convention, WIPO Copyright Treaty, WIPO Performances and Phonograms Treaty, TRIPS), the sources of European Union and Serbian copyright law, as well as the Proposal for a Directive on copyright in the Digital Single Market.*

Key words: *Copyright and related rights. – Exceptions and limitations. – Internet. – Education. – Copyright infringement.*